

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА І СОЦІАЛЬНА РОБОТА

№ 1 (33) 2006

Український науковий
і громадсько-політичний часопис

Видається з 1997 року
Виходить щоквартально

Засновник Міжнародний благодійний фонд
«Дослідницький центр соціальної політики»

Редакційна колегія:

ТЕТЯНА СЕМИГІНА (ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР)
ОЛЕКСАНДР БЕЦА
СЕМЕН ГЛУЗМАН
НАДІЯ КАБАЧЕНКО
АНДРІЙ КОЦЮБА
РАІСА КРАВЧЕНКО
СВІТЛАНА ОКСАМИТНА
ОЛЕНА ПАЛІЙ
ЛЮДМИЛА СКОРОПАДА

Редакційна рада:

ЛАРИСА АЗА
ЄВГЕН ГОЛОВАХА
ВАЛЕНТИН КОРОЛЬКО
АНАТОЛІЙ РУЧКА
ВІКТОР ТАНЧЕР
ВАЛЕРІЙ ХМЕЛЬКО

ISSN 1812-9293

Свідоцтво про реєстрацію КВ № 4744 від 18.12.2000 р.,
видане Державним комітетом інформаційної політики, телебачення
та радіомовлення України

Адреса для листування: 02105, абонентська скринька 42, Семигіній Т. В.

Контактний телефон: (044) 417-40-38

Електронна пошта: t_semyghina@yahoo.com, tv_sem@ukma.kiev.ua

Відповідальний секретар *Світлана Філь*

Літературний редактор *Тетяна Щегельська*

Комп'ютерна верстка *Марина Черноморд*

Підписано до друку 15.05.2006. Формат 60 × 84/16. Друк офс. Наклад 1000 прим.
Зам. 6-69.

Видавничий дім «Кієво-Могилянська академія».

Свідоцтво про реєстрацію № 18801 від 24.05.2004 р.

Адреса видавництва та друкарні:

04070, Київ, Контрактова пл., 4.

Тел./факс: (044) 425-60-92.

E-mail: phouse@ukma.kiev.ua

СОЦІАЛЬНІ ФЕНОМЕНИ

<i>Наталія Гусак. Дитяча проституція в Україні: причини та методи протидії</i>	85
--	----

ДОСЛІДЖЕННЯ У СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ

<i>Костянтин Шендеровський, Сергій Дембіцький. Вплив структури, персоналу та завдань соціальних служб для сімей, дітей і молоді на технологію їхньої роботи</i>	96
---	----

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ЗА КОРДОНОМ

<i>Катерина Чалишева. Використання соціальної експертизи під час розгляду справ щодо позбавлення батьківських прав</i>	104
--	-----

НАША БІБЛІОТЕКА	116
------------------------------	-----

ПОДІЇ	120
--------------------	-----

ABSTRACTS	123
------------------------	-----

ДИТЯЧА ПРОСТИТУЦІЯ В УКРАЇНІ: ПРИЧИНИ ТА МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

*Наталія Гусак,
студентка магістерської програми «Соціальна робота
Національного університету «Києво-Могилянська академія»*

Вступ

Явище проституції було відоме у світі ще з VI ст. до н.е. [9]. Поняття дитячої проституції також не є новим. Наприклад, до 1874 року, в Англії займатися проституцією було дозволено з 12 років, а з 1885 року – з 16 років [5; 14]. Нині ж у світі в цю «діяльність» втягнуто понад мільйон неповнолітніх, починаючи з 9-річного віку [8].

Для українського суспільства дитяча проституція – це відносно нове явище. За часів тоталітарного комуністичного режиму, коли Україна входила до Радянського Союзу, питання взагалі проституції не піднімалося на офіційному рівні [6; 10]. Зі здобуттям незалежності в нашій країні поряд із позитивними змінами поглибилися соціальні проблеми суспільства. Проституція, зокрема й дитяча, стала однією з найприбутковіших індустрій тіньового бізнесу і розширила свої межі [9]. Однак сьогодні офіційна статистика щодо кількості жінок та дітей, залучених до проституції в Україні, недоступна [8; 11]. Зокрема, під час проведення дослідження проблеми сексуальних зловживань щодо дітей та підлітків в Україні у 1996 році Всеукраїнський Комітет захисту дітей спільно з Верховним Судом України натрапив на значні перепони у доступі до відповідної інформації і відсутність належних джерел [8].

Поглибленим вивченням дитячої проституції займаються у США, Великобританії, Німеччині, навіть у Росії [4]. Дослідження проституції в Україні проводилися у контексті дитячої праці, поширення ВІЛ-інфекції, торгівлі дітьми та секс-бізнесу. Метою досліджень було виявити: загальні тенденції явища (його зростання або спад); приблизне відсоткове співвідношення соціальних, освітніх, вікових груп тощо; громадську думку щодо цього явища і т. ін. [4]. За такої ситуації практично неможливо визначити суть явища дитячої проституції, його причинно-наслідкові зв'язки. Для виявлення цього автором статті було проведене власне дослідження, спрямоване на вивчення особливостей життєвих історій дівчат, які займалися дитячою проституцією.

У цій статті описано поняття дитячої проституції, причини залучення до неї та її наслідки, а також способи та методи запобігання дитячій проституції. Спираючись на дані дослідження, проаналізовано особливості соціально-демографічних характеристик дівчат, їхніх сімей, навчання, здоров'я, уявлень про дитячу проституцію, періоду дитинства, юності та періоду заняття дитячою проституцією.

Поняття дитячої проституції

Термін «проституція» походить від латинського слова «prostitutio» (осквернення, розбещення) або ж «prostituere» (виставляти привселюдно). Сьогодні науковці визначають **повійництво** (проституцію) як форму позашлюбних сексуальних стосунків, яка не заснована на особистій симпатії або чуттєвому потягові [9]. При цьому для однієї із сторін важливим стимулом є заробіток [10]. Це визначення характеризує швидше дорослу проституцію, тоді як дитяча має певні відмінності.

Згідно з Факультативним протоколом до Декларації з прав дитини **дитяча проституція** – це використання дитини в сексуальних стосунках із метою отримання оплати чи будь-якої іншої форми винагороди [13]. Це визначення свідчить про безпосередній зв'язок дитячої проституції з різними формами експлуатації. Навіть дитячу працю розглядають не як добровільний вияв волі дитини, а як один із видів експлуатації, що ґрунтується на примусі [2].

Дитячу проституцію також відносять до однієї з «найгірших форм дитячої праці» [2]. У декларації Всесвітнього конгресу 1996 року поняття дитячої проституції розглядалося в контексті *комерційної сексу-*

альної експлуатації дитини (КСЕД), що включає сексуальне насильство чи експлуатацію дитини дорослою людиною і оплату грошима або натурою дитині чи третій особі/особам. КСЕД має три взаємопов'язані форми: 1) проституція; 2) порнографія; 3) торгівля в сексуальних цілях [1; 12]. Також сюди належать: дитячий сексуальний туризм (комерційне сексуальне використання дітей людьми, що приїжджають зі своєї країни в іншу, зазвичай менш розвинену, для участі в сексуальних стосунках із дітьми) та ранні шлюби (за участю дітей та підлітків, молодших 18 років) [3].

У сучасній науковій і практичній літературі поряд із поняттям «проституція» вживають такі терміни, як «секс-бізнес», «комерційний секс», «працівник секс-індустрії» тощо [9; 10]. Ці визначення розглядають проституцію з точки зору легалізованої, оплачуваної роботи, яку свідомо виконує особа. Проститутток часто називають «сексуальними працівниками» (sex workers), що абсолютно відповідає змісту їхньої діяльності [6]. Водночас спеціальний доповідач Комісії з прав людини ООН з питань торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії О. Кальсетас-Сантос [10] пропонує не вживати таку термінологію, як «працівник секс-бізнесу» тощо, коли йдеться про дитячу проституцію, оскільки причини залучення неповнолітніх до цієї «професії» та мета їхньої діяльності можуть мати різноманітний характер.

Отже, основною відмінністю дитячої проституції є використання дитини в сексуальних цілях іншими особами та неусвідомленість неповнолітніми особливостей цього виду діяльності.

Причини та наслідки залучення дітей до проституції

Насамперед розглянемо передумови залучення українських жінок до проституції. Дослідники пропонують різні точки зору, які можна об'єднати у дві великі групи: 1) викривлення моральних цінностей; 2) незадовільні умови соціально-економічного життя [9].

3-поміж причин повійництва українські фахівці визначають такі як: споживацька психологія; падіння престижності материнства; перетворення сексуальності з мети на засіб. З іншого боку, це – соціальна нерівність у країні; порушення принципів соціальної справедливості; низький рівень життя більшої частини населення, перш за все молоді; несприятливі побутові умови; наявність тіньової економіки; деформація у сфері розподілу благ; низький моральний рівень знач-

ної частини суспільства; деформація ціннісних орієнтирів; спроба за допомогою фізичної близькості розв'язати проблеми психологічного дискомфорту і побутової невлаштованості [9, 10].

Щодо причин залучення до проституції неповнолітніх, то дослідники схилиються до думки про викривлення моральних та культурних ціннісних норм, причинами якого є неблагополуччя у родині; пияцтво та аморальна поведінка батьків; бездоглядність або надмірно жорсткий контроль, який провокує протест (незалежно від статків родини); порушення емоційних контактів, особливо з матір'ю; недоліки статево-рольового виховання у сім'ї та школі; несформованість позитивного образу «Я»; статева деморалізація (їй передують засвоєння негативного прикладу поведінки матері, бездоглядність, ранній початок статевого життя, викривлення моральних орієнтирів, зростання потреб у матеріальній сфері); посягання на статево недоторканість неповнолітнього; неправильна оцінка неповнолітньою поведінки та вчинків тих подруг, з якими вона проводить свій вільний час; система цінностей у батьківській сім'ї [9; 14]. Ці причини ще називають «стресом соціалізації» [14]. За даними досліджень А. Меренкова та М. Нікітіної [7], для сімей, де виховуються такі діти, характерні постійні конфлікти, які згадували майже половина респонденток. Така ж кількість дівчат виховувалася у сім'ях, де постійно вживали спиртні напої. 39% дівчат були свідками постійних подружніх зрад, 30% – зазнали зґвалтування.

Аналіз можливих наслідків дитячої проституції для дівчат дає змогу поділити їх на три сфери:

- 1) наслідки фізичного характеру;
- 2) наслідки соціального характеру;
- 3) наслідки психологічного характеру.

З-поміж наслідків фізичного характеру, насамперед, слід зазначити вплив на здоров'я: зараження ВІЛ-інфекцією, сифілісом та іншими хворобами, що передаються статевим шляхом, неможливість у майбутньому мати дітей, різноманітні фізичні травми, ушкодження геніталій, одержання або загострення хронічних захворювань внаслідок невчасного лікування чи відсутності лікування взагалі [1]. Дослідження показують, що значна частина дітей, які надають секс-послуги, не користується запобіжними засобами (презервативами), що сприяє поширенню та розвитку хвороб, пов'язаних із інфекціями, що передаються статевим шляхом. Зокрема, тільки 44% опитаних завжди використовують презервативи. Ризикованість роботи для

життя та здоров'я не усвідомлюється більшістю (71%) дітей, що надають секс-послуги [9]. В той же час дослідження Українського інституту соціальних досліджень показують, що для вікової групи 15–17 років характерні серйозні проблеми зі здоров'ям [10].

До наслідків соціального характеру відносять: втрату соціально корисних зв'язків; ізоляцію від позитивного впливу; статеvu деморалізацію; порушення спілкування з дорослими у школі та сім'ї; втрату інтересу до навчання, здобуття професії і взагалі до суспільно корисних дій; тютюнопаління, алкогольну чи наркотичну залежність; неприйняття та осуд оточенням; втрату родини та відсутність самоповаги [1; 9; 10]. Наприклад, дослідження в Україні показали, що практично всі дівчата віком 15–17 років, які займаються проституцією, палять, кожна четверта з них має алкогольну залежність, а близько 80% з них залежні від наркотичних речовин [10]. Внаслідок цього, як зазначають фахівці, відбувається залучення дітей, що займаються проституцією, до злочинної діяльності. Дослідники схиляються до думки, що внаслідок зростання ризику насильства з боку іншої людини, серед дівчат, які займаються проституцією, формується делінквентна (кримінальна, чи антисуспільна) поведінка, зростає кількість випадків утеч із дому, вживання алкоголю та наркотиків [9, 10]. Цю думку підтверджують дослідження, які констатують, що 29% дівчат залучені до вживання, 7% – до розповсюдження наркотиків і виробництва порнопродукції [10]. Дослідниця О. Іващенко [4] зазначає, що жінки, які стали жертвами торгівлі людьми і були залучені до проституції за кордоном, повертаючись додому, пристосовуються до роботи в секс-індустрії.

Серед психологічних наслідків для дівчат, що займаються проституцією, виділяють: негативний вплив на рівень вимог та систему цінностей дитини, формування споживацької психології та ускладнення вилучення дитини (а пізніше – дорослої повії) зі сфери секс-бізнесу. Дослідники пояснюють це тим, що особливістю дитячого повійництва, на відміну від інших видів зайнятості, є те, що в основному діти самостійно витрачають гроші, зароблені шляхом надання секс-послуг, а, отже, звикають до невідповідних віковій матеріальних можливостей [9].

Життєві історії дівчат, залучених до проституції

У січні – квітні 2005 року автор мала нагоду проінтерв'ювати чотирьох клієнток приймальника-розподільника для неповнолітніх

Головного управління Міністерства внутрішніх справ України у м. Києві. Критеріями відбору респонденток були вік, стать, наявність досвіду заняття дитячою проституцією та згода на проведення інтерв'ю.

Напівструктуровані інтерв'ю проводилися один на один із респондентом та мали два етапи. Це інтерв'ю мало низку тематичних блоків: соціально-демографічний; дитинство; сім'я; юність; навчання; здоров'я; уявлення про дитячу проституцію; період заняття дитячою проституцією; плани на майбутнє. Порівняльний аналіз історій життя дівчат, залучених до дитячої проституції, дає підстави для певних узагальнень.

Загальна характеристика дівчат, що стали учасницями дослідження, така:

– Люда, 17 років, Джанкойський район АРК, термін заняття дитячою проституцією – 4 місяці;

– Аня, 17 років, м. Суми, термін заняття дитячою проституцією – 6 місяців;

– Таня, 15 років, Харцизький район Донецької області, термін заняття дитячою проституцією – 1,5 місяці;

– Даша, 17 років, Радехівський район Полтавської області, термін заняття дитячою проституцією – 5 місяців.

Період дитинства цих дівчат характеризувався проживанням у неповних багатодітних сім'ях з низьким економічним рівнем. Зокрема, двоє із опитаних респонденток, Люда та Даша, торгували на ринку, а Люда ще працювала в барі офіціанткою впродовж 4 місяців. Щодо інших респонденток, то Таня проживала разом із прийомними батьками та їхнім сином у однокімнатній квартирі, а Аню утримувала, з її слів, бабуся, оскільки мама, як вона зазначає, «витрачала всі гроші на спиртне».

Також респондентки тривалий час проживали поза межами батьківської сім'ї. Люда – у старшої сестри, бо мати «пила та гуляла»; Аня – у бабусі, бо мати почала «пити» після смерті чоловіка; Таня – у притулку для неповнолітніх до 3-х років. Лише одна із опитуваних, Даша, проживала у період дитинства у батьківській сім'ї. При цьому, спогади про дитинство асоціюються у неї із розлученням батьків, бо батько, зі слів респондентки, побачив матір у ліжку з іншим чоловіком.

Жодна із дівчат не мала рідного батька і проживала з вітчимою або прийомним батьком. Наприклад, матір Люди вийшла заміж удруге, коли дівчині виповнилося 5 років; у Ані вітчим з'явився у 9-річному віці; Даша пам'ятає вітчима ще з раннього дитинства. У однієї із опиту-

аних, Тані, не було вітчима, але вона проживала у сім'ї з прийомним батьком.

Дівчата не мали сталих емоційних контактів із матерями, які зловживали алкоголем та мали позашлюбні статеві стосунки.

Період юності опитаних респонденток характеризувався раннім початком статевого життя. Першим сексуальним досвідом дівчат було звалтування та сексуальний контакт із партнерами старшого віку. Скажімо, Таню у 13 років звалтували цигани, що жили поруч; Даша у 13 років була звалтована вітчимом. Дві інші респондентки отримали перший сексуальний досвід у 15 років, де партнерами були 26-річний та 22-річний хлопці, з якими вони зустрічалися.

Для опитаних дівчат характерним є незакінчена або базова середня освіта та незацікавленість у навчанні. Зокрема, Люду вигнали з класу; Таня поїхала у Москву займатися проституцією після 8 класу; Даша та Аня здобули базову середню освіту, і Аня продовжила навчання в ПТУ.

Результати дослідження також свідчать, що опитані респондентки не обізнані зі станом свого здоров'я. Приміром, одна із респонденток, Люда, асоціювала запитання про стан свого здоров'я з ВІЛ-інфекцією: «Якщо ви маєте на увазі СНІД, то я здорова». Респондентки вживають алкоголь і палять, не усвідомлюючи шкоди для свого здоров'я. Троє із них зазначили, що вживають алкоголь: «Я п'ю пиво з друзями майже щодня» (Люда, 17 років); «Під час заняття проституцією ми всі пили щось алкогольне перед виходом на роботу» (Таня, 15 років); «Я не бачу нічого поганого в тому, щоб випити зі знайомими» (Даша, 17 років).

Респондентки ототожнюють дитячу проституцію із дорослою та розуміють її як один із способів отримання прибутку. Наприклад, Таня, зазначила: «Я у такий спосіб зможу заробити собі гроші і потім вже не думати про старість». Відмінною ознакою дитячої проституції від дорослої було названо низькооплачуваність.

Період заняття дитячою проституцією респонденток тривав від 5 до 6 місяців і характеризувався наданням сексуальних послуг за міагороду вперше у 14–16-річному віці. Дівчата були залучені до дитячої проституції особами, яким вони довіряли, при цьому залучення було як добровільним, так і примусовим. Зокрема, Люда вважала, що житиме разом зі своїм хлопцем; Аня сподівалася отримати роботу попра-кондитера в одному із ресторанів Москви. Дві інші респондентки, Таня та Даша, були попереджені про те, чим займатимуться у Москві, і що дали свою згоду.

Плани на майбутнє в опитуваних характеризуються бажанням продовжити освіту, при цьому спостерігається високий рівень домагань респонденток, попри низький рівень освіти та неадекватне усвідомлення шляхів досягнення своєї мети. *Наприклад, Люда хоче вивчити англійську мову самостійно й за допомогою друзів стати перекладачем: «Я відпочивала у літньому таборі у м. Генічеську разом з американцями. Я туди поїду ще, і вони допоможуть мені вивчити англійську мову та стати перекладачем». Аня планує вступити до театрального училища: «Коли я була у приймальнику в Москві, то брала участь у КВК. Жюрі визнало мене найкращим гравцем команди. Тепер я розкажу про свій талант мамі і піду вчитися в театральне училище». У плани Тані входить закінчення 9-го класу та вступ до юридичного технікуму у Москві, оскільки там, за її словами, живе тітка.*

Респондентка, яка не прагне до продовження освіти, пов'язує свої плани із заняттям проституцією у майбутньому. *Даша хоче влаштуватися на роботу офіціанткою у барі. При цьому вона не виключає подальшого заняття проституцією, але «дорослою, бо таким чином можна заробити великі гроші й добре жити».*

Звісно, незначна кількість респонденток обмежує можливості для докладного визначення особливостей соціального портрету дівчат, які займаються проституцією. Разом із тим можна відзначити деякі спільності в їхніх життєвих історіях: проживання у неповних сім'ях з низьким економічним рівнем; тривале проживання поза межами батьківської сім'ї; ранній початок статевого життя та неуспішне перше кохання. До занять проституцією їх залучили знайомі люди, серед них – подруги, які мали досвід заняття дитячою проституцією, та хлопці-сутенери.

Методи запобігання дитячій проституції

Запобігання дитячій проституції має низку складових: підвищення рівня поінформованості громадськості; удосконалення законодавства та дій правоохоронних органів; безпосереднє надання допомоги дітям, що потерпіли внаслідок проституції [1].

Для підвищення рівня поінформованості громадськості, особливо дівчат та жінок групи ризику, фахівці пропонують привернути увагу суспільства до проблем дитячої праці шляхом публікацій у друкованих та електронних виданнях довідкових та пояснювальних матеріалів [2]. Адже, як зазначають експерти, сьогодні у ЗМІ найчастіше поши-

рюється інформація про «успішних валютних проститутток», що пропагують такий спосіб життя [10]. Цей етап роботи окремі спеціалісти називають первинною превенцією [3], основний фокус якої – інформаційно-просвітницькі програми й освітні курси, що мають на меті зміну ставлення до зловмисників і бачення жертв дитячої проституції суспільством.

Щодо удосконалення законодавства та дій правоохоронних органів, фахівці схиляються до думки, що важливу роль у цьому відіграють органи місцевого самоуправління [2]. Однак чимало практиків, зокрема фахівець благодійної організації «Ла Страда» К. Скрживанкова [6], критикують методи роботи державних органів з неповнолітніми проститутками і зазначають, що соціальні працівники нині застосовують переважно репресії у роботі з цієї групою клієнтів. Адже дітей направляють у дитячі колонії та притулки, у той час як вони є жертвами і потребують допомоги. Для покращення ситуації, дії органів місцевого самоуправління мають бути зосереджені на двох рівнях: політичному (контроль за дотриманням норм законодавства) та практичному (контроль за діяльністю кожної дитини з неблагополучної сім'ї: чи справді вона відвідує освітній заклад та зайнята «легкою» працею у вільний від навчання час [2].

Першим кроком у наданні безпосередньої допомоги потерпілим наслідком дитячої проституції має бути виведення дітей із умов, що змушують їх працювати [2]. С. Ділані та К. Котеріл [3] наполягають на тому, що, як тільки діти будуть вилучені із дитячої проституції або їм буде надана можливість відвідувати притулок, поки вони ще «працюють», має бути впроваджена програма, спрямована на підвищення рівня усвідомлення ними соціальних і правових питань чи питань, пов'язаних зі здоров'ям.

Безпосереднє надання практичної допомоги дівчатам, які займаються проституцією, може спиратися на дещо відмінні підходи. Вирізняють дві різні парадигми надання допомоги потерпілим: 1) позитивістська, яка орієнтується на видимі речі, що їх можна довести до сфери дій міліції, суду, прокуратури, лікарів); 2) шлях герменевтики, коли на основі спілкування визначається ступінь травматизації особи (таким шляхом надається психотерапевтична, соціальна допомога та громадська підтримка дитині, яка займалася дитячою проституцією) [1].

На сьогодні держава намагається регулювати проблему дитячої проституції на державному рівні. Проте боротьба з явищем дитячої

проституції зводиться до локальних і періодичних акцій. Тим часом суспільство стає толерантнішим до проституції як такої і дедалі поблажливішим – до дитячої проституції, що зумовлює лише розширення комерційного сексу.

Висновки

В Україні існує проблема дитячої проституції, що охоплює неповнолітніх дівчат. Причинами виникнення цього явища вважають викривлення моральних та культурних ціннісних норм, а також об'єктивні умови соціально-культурного життя, соціальну нерівність у країні.

Заняття дитячою проституцією впливає на три взаємопов'язані між собою сфери: *фізичну* – негативний вплив на здоров'я; *соціальну* – втрата соціально корисних зв'язків, статева деморалізація, ізоляція від позитивного впливу, порушення спілкування з дорослими у школі та сім'ї, втрата інтересу до навчання, набуття професії та соціально корисних дій, тютюнопаління, алкогольна чи наркотична залежність, неприйняття й осуд оточення, втрата родини та відсутність самоповаги; *психологічну* – негативний вплив на рівень вимог та систему цінностей дитини, формування споживацької психології, втрата довіри до себе та оточення.

До способів та методів запобігання дитячій проституції можна віднести: підвищення рівня поінформованості громадськості; удосконалення законодавства та дій правоохоронних органів; безпосереднє надання допомоги дітям, які потерпіли внаслідок проституції.

Література

1. *Безпальча Р.* Допомога жінкам, які потерпіли від торгівлі людьми: Інформ.-практ. посібник. – К., 2003. – 114 с.
2. *Бухаров А.* Как искоренить наихудшие формы детского труда // Социальная педагогика. – 2003. – № 4. – С. 9–15.
3. *Ділані С., Котеріл К.* Психологічна реабілітація дітей, що зазнали комерційної сексуальної експлуатації: Самовчитель для спеціалістів / ECPAT International. – 2001. – 63 с.
4. *Иващенко В. А.* Криминологические и криминально-правовые аспекты борьбы с торговлей женщинами и детьми: Автореф. дис....: канд. юрид. наук: 14.01.03. – К., 2000. – 23 с.
5. *Козубовський В. В.* Соціальний захист неповнолітніх у Великій Британії (порівняльний аналіз). – Ужгород: УжНУ, 2004. – 129 с.

6. *Кукал Л.* Детская проституция. — К., 2001. — Доступен с: <http://www.crime-research.ru>.
7. *Меренков А. В., Никитина М. Н.* Социальный портрет современной проститутки // Социс. — 2000. — № 5. — С. 47—51.
8. Про становище дітей в Україні (доповідь). — К.: НВФ «Студцентр», 1999. — 232 с.
9. Психолого-педагогічна реабілітація дітей, вилучених із секс-бізнесу / За ред. О. П. Петрашук, І. І. Цушка. — К.: Ніка-Центр, 2003. — 248 с.
10. Секс-бізнес в Україні: спроба соціального аналізу / О. М. Балакірева та ін. — К.: Український інститут соціальних досліджень, 2001. — 159 с.
11. Становище дітей та жінок в Україні. Ситуаційний аналіз. — К.: Юнісеф, 2001. — С. 17.
12. *Таран П. А., Шаммартен Г. М-Ф.* Виявлення першопричин: припинення експлуатації працівників-мігрантів організованою злочинністю. — Женева, 2003. — Доступний з: <http://www.declaration.kiev.ua.upl/LABOUR%MIGRATION.doc>.
13. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії.
14. Феномени подростковой сексуальности в фокусе западных теоретических дискурсов // Социологические практики / Под ред. Е. Омельченко, С. Порфильева. — Ульяновск: Средневолжский научный центр, 2000. — С. 238—256.